

*Michał Kondratiuk**
*Alina Filinowicz***

**ETNICZNE I JĘZYKOWE ZRÓŻNICOWANIE OSADNICTWA
NA ZACHODNICH OBRZEŻACH WIELKIEGO KSIĘSTWA
LITEWSKIEGO NA PODSTAWIE SPISU WŁOŚCIAN
W INWENTARZU STAROSTWA TYKOCIŃSKIEGO Z 1573 ROKU**

ETHNIC AND LINGUISTIC DIFFERENCES IN SETTLEMENTS
ON THE WESTERN EDGE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA,
ON THE BASIS OF THE RECORD OF THE PEASANTRY
IN *THE TYKOCIN DISTRICT INVENTORY OF 1573*

This paper presents the differing ethnic and linguistic character of the settlements of the western part of the former Lithuanian Grand-Duchy, today the Podlaskie Voivodeship. The basis of this research is the manuscript *The Tykocin district inventory* of 1573. On the basis of analysis of the record of the peasantry of that district, a breakdown of the ethnic and linguistic composition of the area is given.

Keywords: personal names, settlement, ethnonyms, Podlasie

Słowa kluczowe: nazwy osobowe, osadnictwo, etnonimy, Podlasie

Znaczenie badań nad nazwami geograficznymi i osobowymi doceniają nie tylko językoznawcy, ale także historycy, etnografowie, archeolodzy i inni. Antroponimy, toponimy i hydronimy dostarczają cennych danych do historii dawnego osadnictwa, rozmieszczenia oraz wędrowek plemion i narodów. W niektórych wypadkach materiał onomastyczny jest jedynym źródłem informacji.

* Profesor emerytowany, Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku.

** Zakład Kultury Białoruskiej, Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Białymstoku; e-mail: alafilinowicz@poczta.onet.pl.

Zdaniem historyków: Jerzego Ochmańskiego [1981, s. 6, 14–16, 45–48] i Jerzego Nalepy [1981, s. 118–119] dla średniowiecza i początku epoki nowożytnej jedynym praktycznym kryterium do badań nad stosunkami etnicznymi na dawnym pograniczu słowiańsko-litewskim pozostają tylko wskazówki językowe w postaci nazw miejscowych i imion osobowych. Zachowany materiał historyczny dostarcza bowiem jedynie fragmentarycznych danych o stosunkach etnicznych w strefie pogranicznej, a to dlatego, że spisy statystyczne uwzględniające również narodowość zaczęto w Europie sporządzać dopiero od połowy XIX wieku, a na Litwie w końcu tego stulecia [Ochmański, 1981, s. 6].

Tereny środkowego Podlasia, na których utworzono późniejsze starostwa knyszyńskie i tykocińskie, zasiedlane były już w XV, a głównie w XVI i XVII wieku. Na obszarze obejmującym ziemie między Narwią i Biebrzą jeszcze w XV wieku istniał jedynie gród Goniądz. Pierwsze osady powstały w pobliżu grodu i wzdłuż bagien biebrzańskich. W Goniądzu i w tych najstarszych wsiach mieszkali sami Mazowszanie. Większość obszarów pokrywała puszcza, którą za rządów namiestników litewskich zasiedlano ludnością litewską i ruską, nie ograniczając jednak dopływu ludności mazowieckiej. Magnaci i namiestnicy litewsko-ruscy: Glińscy (posiadali Rajgród, Goniądz i Listów), Radziwiłłowie (mieli początkowo Waniew i Szpaków, a później całe powiaty: Rajgród, Goniądz i Knyszyn), Gasztołdowie (na olbrzymich dobrach tykocińskich) przenosili do dóbr ziemskich i królewskich na Podlasiu osadników litewskich i białoruskich ze swoich posiadłości na Litwie i znad Niemna [Wiśniewski, 1977, s. 7–80, 19–21; Baranowski, 1907, s. 158–169]. Panowie litewscy mieli też i poddanych Żydów. Byli oni w tykocińskiej włości panów Gasztołdów. Już w 1522 roku przesiedliło się do Tykocina dziewięć rodzin grodzieńskich, które wyjednały sobie prawo do założenia (zbudowania) tam synagogi i cmentarza oraz utworzyły oddzielną parafię żydowską [Baranowski, 1907, s. 161–162].

Najwcześniejsze ze znanych nam spisów włościan z terenów środkowego Podlasia pochodzą z drugiej połowy XVI wieku. Są to:

- 1) opublikowane w części przez A. Jabłonowskiego nazwy włościan występujące w *Inwentarzu starostwa knyszyńskiego z 1565 roku* [Jabłonowski, 1910, s. 233–234];

- 2) *Regestr pomiaru włók, dworów i miast Brańska i Suraża z należącymi do nich włościami z lat 1560–1563*, tj. pomiary włócznej [*Piscovaja kniga...*, 1882, s. 317–504];

- 3) *Inwentarz starostwa tykocińskiego z 1573 roku*, sporządzony przez Łukasza Górnickiego (Rękopis inwentarza, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. ASK, LVI T 4).

Dawne starostwo tykocińskie obejmowało obszar w ramionach rzeki Narwi i jej lewego dopływu Śliny (zwanej też Jamiołką i Łopuchową). Na północy i wschodzie graniczyło ze starostwem knyszyńskim, od wschodu miało włości prywatne: choroską i waniewską, od południa – między rzekami Narwią i Śliną – gniazda szlacheckie, od zachodu, poza Śliną stykało się z ziemią wizką księstwa mazowieckiego [Jabłonowski, 1909, s. 115]. W roku 1573 starostwo, w skład którego wchodziły trzy folwarki (Lipniki, Mazury i Stelmachowo) w pięciu wójtostwach, liczyło osiemnaście siół uprawiających około czterystu włók ziemi. Do starostwa tykocińskiego należały wsie: Brok, Broniszewo, Jezewo, Kalinowo, Kapice, Kobylino, Leśniki, Łopuchowo, Makowo, Mazury, Pajewo, Radule, Sanniki, Sawino, Siekierki, Stelmachowo, Wólka, Złotoria. Wieś Sierki, mająca dwadzieścia włók, oddana była na służbę putną¹. W niektórych z wymienionych wsi większość włók należała do szlachty, a tylko po kilka włók było królewskich, tj. ciągłych. Tak było we wsiach Kalinowo, Kapice, Kobylino, Makowo.

Dziś miejscowości dawnego starostwa tykocińskiego należą do województwa podlaskiego i są to: Brok, Broniszewo, Jezewo, Kalinowo, Kapice, Kobylino, Leśniki, Łopuchowo, Makowo, Mazury, Pajewo, Radule, Sanniki, Sawino, Siekierki, Sierki, Stelmachowo, Wólka i Złotoria. Wsie te są jednolite pod względem narodowościowym i językowym. Ich mieszkańcy posługują się tylko językiem polskim – zarówno w kontaktach z obcymi, jak i na co dzień. Widoczne są wpływy ludowych kultur ruskich [Dworakowski, 1964].

Inwentarz starostwa tykocińskiego jest zachowanym w dobrym stanie rękopiśmiennym rejestrem wszelkich dóbr, dochodów pieniężnych, czynszów, opisem wsi i folwarków powierzonych w 1571 roku Łukaszowi Górnickiemu, nowo mianowanemu staroście tykocińskiemu (po śmierci byłego starosty Jopa Praichosza).

Łukasz Górnicki (1527–1603) był mieszczaninem na dworze królewskim, a od 1559 roku sekretarzem i bibliotekarzem króla Zygmunta Augusta. W 1561 roku otrzymał szlachectwo. Był pisarzem politycznym, miłośnikiem języka polskiego i świetnym stylistą, autorem traktatu *Dworzanin polski*, pism *Rozmowa Polaka z Włochem...*, *Dzieje w Koronie Polskiej*. Otrzymał wszechstronne wykształcenie, studiował między innymi w Padwie we Włoszech.

Inwentarz sporządzony przez Ł. Górnickiego napisany jest po polsku z nielicznymi wstawkami w języku łacińskim. Jego grafia i ortografia różnią się nieco od obecnie używanych w języku polskim. Różnice te sprowadzają się do kilku

¹ Służba putna dotyczyła bojarów, którzy zabezpieczali podróże królewskie i książęce. Określenie *putna* pochodzi od ros. *путнь* ‘droga’.

grafemów nieużywanych w polszczyźnie współczesnej oraz znaków diakrytycznych na oznaczenie miękkości spółgłosek. Oto ważniejsze znaki używane przez Górnickiego – ich współczesne odpowiedniki podano w nawiasach: *cc* (*cz* = *č*); *ll* (*ł*); *ss* (*sz* = *š*); *zz* (*ż* = *ž*); *ꞥ* (*rz* = *ž*); *v* (*u*). Miękkość niektórych spółgłosek oznaczał Górnicki daszkiem „^”, na przykład *ĉ* (*ć*), *š* (*ś*), *ž* (*ż*), *ň* (*ń*). Daszek nad literą *Ď*, *đ* oznacza miękkie *đ* lub palatalną afrykatę *ǰ*. Nadmiarem grafii miękkości (po prostu jej zdwajaniem) było stosowanie daszka nad literą spółgłoskową jednocześnie z oznaczeniem miękkości za pomocą litery *i*, na przykład: *Máĉiei Rowkiewicc* [Maciej Rowkiewicz], *Márĉin Iwánowicc* [Marcin Iwanowicz], *Woiĉiech Michállowicc* [Wojciech Michałowicz], *Jan Ćieśluk* [Jan Cieśluk]. Przecinek nad samogłoską *á* oznaczał *a* jasne bądź pochylone. Dokładne ustalenie grafii i ortografii zabytku wymaga szczegółowych badań nie tylko omawianego inwentarza, ale i innych pism i utworów Łukasza Górnickiego.

W analizowanym rękopisie figuruje około 570 nazw osobowych, prawie wyłącznie nazw chłopów, ogrodników, młynarzy, kowali i rzadziej wójtów. Sposób nazywania ludzi był różny: przez podanie imienia osoby identyfikowanej, przez wskazanie imienia oraz określenia dodatkowego (patronimikum, przezwiska, określenia odmiejscowego, nazwy zawodu, etnonimu itp.) – była to formuła dwuczłonowa; identyfikowano też osobę, zapisując jej imię, nazwisko i człon dodatkowy – formuła trójczłonowa. Zwyczajem najczęściej stosowanym było określenie osób za pomocą imienia i nazwiska, rozumianego jako drugi człon nazwy osobowej, występujący po imieniu [Bubak, 1986, s. 7, 19–29].

W artykule posługujemy się przeważnie terminem *imię i nazwisko*. Zdajemy sobie sprawę, że jest to postępowanie ahistoryczne, ponieważ ten drugi człon nazwy osobowej w omawianym okresie nie zawsze był dziedziczny, niezmienny, obowiązkowy, jak dzisiejsze nazwisko. Niemniej jednak ten właśnie człon, przyjmując stopniowo wymienione cechy, stawał się dzisiejszym nazwiskiem i to w zasadzie bez żadnych wykładników formalnych. Nie ma potrzeby, by nazwiska w początkowym okresie rozwoju określać terminami *przezwisko*, *przydomek* lub innymi, które przecież nie są jednoznaczne i dzisiaj używane są najczęściej jako synonimy na określenie trzeciej – obok imienia i nazwiska – nieoficjalnej nazwy osobowej. Ponadto wiele nazwisk z dawniejszego okresu nie ma w ogóle cech przezwiska w tym najbardziej potocznym rozumieniu tego słowa (tzn. nie są nacechowane ujemnie). Najodpowiedniejszym określeniem dla nazwiska w jego początkowej fazie byłby termin *nazwisko indywidualne*, który bez względu na genezę danej formy wskazuje na jej jednostkowy, niedziedziczny charakter. Ponieważ jednak nie potrafimy wyznaczyć granicy, kiedy ta forma stała się nazwiskiem o cechach współczesnych, bo granica taka jest nieuchwytna i nie

da się jej ustalić, nie wprowadzamy nowego terminu. Uważamy, że wystarczy posługiwać się jednym terminem *nazwisko*, mając wszakże na uwadze zmienność jego charakteru w poszczególnych fazach rozwojowych języka – od czasów najdawniejszych po najnowsze.

Spośród 570 zarejestrowanych w *Inwentarzu starostwa tykocińskiego* osób większość nosi imiona i nazwiska słowiańskie – polskie i ruskie. Nazwy osobowe znacznej grupy włościan (około 115) są wyraźnie pochodzenia bałtyckiego lub zawierają jakiś element bałtycki – litewski. Antroponimy bałtyckie w inwentarzu występują przeważnie w formie zeslawizowanej, co oczywiście utrudnia identyfikację bałtyzmów, tym bardziej iż często nie jest to tylko adaptacja fonetyczna, ale także slawizacja słowotwórcza, substytucyjna czy translacyjna. Slawizacja nazw osobowych jest podobna do slawizacji nazw geograficznych [Falk, 1963, s. 87–103; Kondratiuk, 1985, s. 113–117; 1988, s. 187–195].

O zróżnicowanej etnicznie i językowo ludności zamieszkującej ówczesne starostwo tykocińskie świadczą nie tylko występujące tu liczne antroponimy utworzone od nazw grup etnicznych i narodowości, ale także informacje w inwentarzu o wólkach wolnych wydzielonych na cerkiew czy popa ruskiego. Występujące po imieniu określenie *Lach, Mazur, Kozak, Rusin, Litwin, Żyd* było częstym elementem identyfikującym osoby w różnych wsiach. Oto kilka przykładów: *Abram Żyd, Paweł Lach* (wieś Sanniki), *Jan Pul Lach* (wieś Mazury), *Jan Mazurek, Wojtek Rusinek* (wieś Kobylino), *Jan Kozak, Wasil Rusin* (wieś Jeżewo), *Paweł Litwinek* (wieś Wólka), *Andrzej Łotwinowicz, Maciej Rusin* (wieś Złotoria). Nazwiska pochodzenia etnicznego są charakterystyczne dla terenów pogranicznych i językowo mieszanych.

Przedstawienie pełnego wykazu antroponimów różnego pochodzenia zaświadczonych w omawianym rękopisie oraz wszechstronna analiza językowa tych nazw nie jest możliwa w ramach jednego artykułu. W związku z tym ograniczymy się do zaprezentowania niewielkiej liczby antroponimów (tj. 37 antroponimów pochodzenia bałtyckiego, 25 wschodniosłowiańskich nazw osobowych, 23 nazw polskich oraz 13 nazwisk utworzonych od grup etnicznych i narodowości) różnego pochodzenia².

Jak wyżej wskazano, spośród 570 zarejestrowanych w inwentarzu osób większość nosi imiona i nazwiska słowiańskie. Nazwisk pochodzenia bałtyckiego jest około 115. Oznacza to, iż pozostałe 465 nazwisk jest pochodzenia słowiańskiego. Imiona chrzestne polskie i litewskie są bardzo podobne, prawie identyczne. Po-

² Nazwy osobowe *Inwentarza starostwa tykocińskiego* zostały uwzględnione w pracy Lilii Citko [2001] i w *Słowniku historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV–XVII w.)* opracowanym przez Zofię Abramowicz, Lilię Citko i Leonardę Dacewicz [1997–1998].

toczne warianty tych imion z litewską fonetyką i końcówkami nie były traktowane jako kanon i na ogół nie trafiały do akt kościelnych, ale w świeckich dokumentach o treści administracyjno-prawnej były nieraz wykorzystywane, ponieważ dokładniej określały osobę. Do imion kanonicznych dodawano nieraz litewskie formanty deminutywne, patronimiczne i inne, jak: *-uk-*, *-ul-*, *-el-*, *-ut-*, *-eik-*. Oto niektóre przykłady nazwisk bałtyckich, głównie litewskich:

Bierć Szostak (wieś Jeżewo, k. 47v), *Rymko Biercisz*, *Biérciusz Rymkowic* (wieś Sawino, k. 41v–42v), *Biércio Jasiowic* (wieś Brok, k. 63), *Jan Biérciowic* (wieś Broniszewo, k. 43v), *Stas Biérciulowic* (wieś Jeżewo, k. 48). Por. lit. nazw. *Bertỹs*, oficjalne *Berties* [LPŽ, I, s. 242], łot. *Bērcis* ≤ *Bertulis* wywodzone od *Bartłomiej* (zob. K. Silinš, *Latviešu personvārdu vārdnīca*, maszynopis) oraz imię *Bertỹs*, *Beřtas* jako formy skrócone od lit. im. *Beřtautas* [LVKŽ, s. 97].

Mikołaj Jurgelewicz (wieś Siekierki, k. 59). Por. lit. nazw. *Jurgelēvičius*, oficjalne też *Jurglevič*, *Jurgielevič*: *Jūrg-ēl-is*: im. lit. *Jūrga*, *Jūrgis*, pol. *Jerzy*, ros. *Gieorgij* [LPŽ, I, s. 866–867].

Jan Gryguciewicz, *Szczepan Gryguciewicz* brat jego (wieś Złotoria, k. 56). Por. lit. n. os. *Grigucēvičius*: *Grigūtis*, oficjalne też *Gryguć*: im. *Grīgas*, formy skróconej od im. lit. *Grigālius*, to zaś od greckiego im. *Gregorius*, pol. *Grzegorz*, ros. *Grigorij* [LPŽ, I, s. 714–715; ZinLA, s. 70, 80].

Matys Ginwiło, *Jan Ginwiłowicz* (wieś Broniszewo, k. 43v) od lit. im. *Ginvilas*, *Ginvilė* (lit. *gin-* od *ginti* ‘bronić’ + *vil-* od *viltis* ‘ufać, mieć nadzieję’) [LVKŽ, s. 181; Kuz-Sav, s. 181]. Por. lit. nazw. *Giņtvila*, *Gintvilà*, *Giņtvilas* [LPŽ, I, s. 672]. W nazwie *Ginwiłowicz* suf. *-owicz* słowiański w funkcji patronimicznej.

Paszuta (wieś Złotoria, k. 55). Antroponim zapewne urobiony od pol. *Pasz*, brus. i ros. *Pasza* ≤ im. *Paweł*, *Pawiel* za pomocą suf. lit. *-ut-a*, *-ut-is*. Por. lit. deminutywne formy *Pōšis*, *Pošỹs*, *Pōšius* oraz derywaty występujące jako nazwiska litewskie: *Poškàitis*, *Paškàitis*, *Pašiūnas* [VanMP, III, s. 71].

Największą grupę bałtyzmów tworzą w omawianym inwentarzu antroponimy pochodzenia apelatywnego, a wśród nich nazwiska typu przezwiskowego, charakteryzujące jakąś cechę zewnętrzną lub wewnętrzną osoby, pochodzące od nazw zwierząt, roślin, potraw itp., które mogą wyrażać jakąś cechę fizyczną czy psychiczną człowieka.

Matys Bondykowic (wieś Sawino, k. 41v). Por. lit. nazw. *Baņdė*, *Bandỹs*, łot. n. os. *Bands*, *Baņdnieki* [LPŽ, I, s. 185], prus. n. os. *Bande*, *Bando*, *Bandeyke*, *Bandeko*, *Bandiko*, *Bandin*, *Banduke*, *Bandule* [TrAP, s. 16–17].

Gawlik Burnoszewic (wieś Radule, k. 44). Por. lit. nazw. *Burnỹs*, *Buřnius*, *Burnėlis*, *Burnėvičius*, oficjalne *Burniewicz*, od lit. *burnà* ‘usta, gęba,

twarz', *burnius* 'człowiek o dużych ustach', *burnóti* 'narzekać, bluźnić' [LPŽ, I, s. 358–359; Szłap, s. 37; LPŽ, I, s. 358–359], historyczne n. os. *Burna*, *Burniuk* [ZinLA, s. 128].

Jan Doinis, *Maciej Doinis*, *Gryko Doiniewicz*, *Staś Duiniewicz*, Gryko brat jego (wieś Sawino, k. 41v–42v). Por. lit. nazw. *Dañnius*, *Dainỹs*, *Dainėvičius* [LPŽ, I, s. 446], historyczne n. os. *Doynis*, *Daynowicz*, od ap. lit. *dañnius* = *daininiñkas* 'śpiewak, pieśniarz, poeta' [ZinLA, s. 132].

Szymon Dzidzielo, po *Janie Dzidzielu* zmarłym (wieś Siekierki, k. 59), *Jakub Dzidziul* (wieś Jeżewo, k. 47v–48), *Jan Dzidziulewicz*, *Tomko*, *Piotr*, *Paweł Dzidziulewicz* (wieś Leśniki, k. 39–39v). Por. lit. nazw. *Didelis*, *Didėlis*, *Didžius*, *Didžiūlis*, oficjalnie *Dzidziul*, *Didelėvičius* (lit. *didis* 'wielki', *didžiūlis* 'ogromny, olbrzymi') [LPŽ, I, s. 491–493; ZinLA, s. 135].

Paweł Jodkiewicz, *Marcisz Jodkowic*, po *Macieju Jodku* (wieś Broniszewo, k. 43–43v), *Staś Jodo*, *Staś Jodowic* (wieś Pajewo, k. 46–46v), *Michał Jodzio* (wieś Siekierki; k. 58). Por. lit. nazw. *Jodkà* (oficjalnie *Jodko*): *Juodkà*: *Juodis*, *Juodỹs*, oficjalnie *Jodzis* (lit. *júodas* 'czarny'), a także *Jodkėvičius* (oficjalnie *Jodkiewicz*) [LPŽ, I, s. 837, 858; ZinLA, s. 148, 240].

Marcisz Kodzisz, *Piotr Kudzisz* (wieś Pajewo, k. 46). Por. lit. nazw. *Kōdis*, *Kodỹs* (oficjalnie *Kodź*, *Kodzis*), *Kuōdis*, *Kuodỹs*, *Kuōdžius* (lit. *kuōdis*, *kuodỹs* 'czub, czupryna, kok') [LPŽ, I, s. 1038, 1125].

Maciej Kudra, *Marcisz a Janek Kudrzyk* (wieś Złotoria, k. 55–55v). Por. lit. nazw. *Kudrỹs*, *Kudrėvičius* (oficjalnie *Kudrevič*) [LPŽ, I, s. 1103], brus. n. os. *Kudranok*, *Kudruk*, *Kudzierka*, brus. i ukr. w XVII wieku *Kudra* [BirBA, II, s. 226], por. lit. ap. *kudra* 'staw, sadzawka, podmokłe miejsce porośnięte krzakami; kępa drzew na bagnie'.

Maciej Trejgo (wieś Stelmachowo, k. 51). Por. lit. nazw. *Treigỹs*, *Treigis*, *Traigỹs* [LPŽ, II] oraz n. m. *Trejgle* (w źródle hist. *Treygiele*, *Troygele*) w gm. Krynki na Białostocczyźnie [KonEB, s. 76], por. lit. ap. *treigỹs* 'trzyletni koń'.

Marcin Żydellis (wieś Sawino, k. 42), *Marcin Żydellis* (wieś Siekierki, k. 59v). Por. lit. n. os. *Žyd-ėlis*: *Žydas* (lit. ap. *žydas*, pol. *Żyd*) [ZinLA, s. 224].

Do imion włościan pochodzenia wschodniosłowiańskiego w *Inwentarzu starostwa tykocińskiego* należą: *Choma*, *Dienis*, *Iwan*, *Iwanko*, *Kuźma*, *Paszko* (*Pawieł*), *Sieńko* (*Siemion*), *Wasil* (*Wasilij*), *Waśko* (*Wasilij*).

Nazwiska włościan pochodzenia wschodniosłowiańskiego:
Andruk (od im. brus. i rus. *Andrej*), wś Leśniki (2 rodziny, dalej: rd.);
Bondar (pol. *bednarz*), wś Stelmachowo (1 rd.);
Cimoch (od im. cerk. *Timofiej*), wś Kalinowo (1 rd.);

Doroszko (od im. ros. *Dorofiej*), wś Stelmachowo (1 rd.);
Haćko (od im. cerk. *Gawriił*, pol. *Gabriel*), wś Sanniki (1 rd.);
Hawryło (od im. cerk. *Gawriił*, pol. *Gabriel*), wś Leśniki (1 rd.);
Howien (od ros. *зоветь* ‘odbywać rekolekcje’), wś Łopuchowo (1 rd.);
Karpowicz, Karpiuk (od im. ros. *Karp*), wś Radule (po 1 rd.);
Kukisz (od ros. *kukisz* ‘figa’), wś Radule (1 rd.);
Ochremowicz (od im. ros. potocznego *Ochrem, Ochrym*, cerk. *Jefriem*), wś Siekierki (1 rd.);
Oniśkowic (od im. brus. *Oniśko, Onisij*), wś Kalinowo (1 rd.);
Timoszuł (od im. cerk. *Timofiej*), wś Jeżewo (1 rd.);
Woroszyło (od ros. czasownika *воросиить* mającego kilka znaczeń ‘obrać siano, zgrabiać; ruszać się’), wś Broniszewo (1 rd.);
Zajczyk (forma zdrobniała od ros. *заяц* ‘zając’), wś Mazury (1 rd.);
Żaworonek (od ros. *жаворонок* ‘skowronek polny’), wś Sanniki (1 rd.).

Imiona włościan pochodzenia polskiego: *Florian, Gabriel, Jan, Janek, Józef, Kasper, Szczepan, Tomasz, Wawrzyniec*.

Nazwiska włościan pochodzenia polskiego:

Bąk, wś Złotoryja (1 rd.);
Białas, wś Mazury (1 rd.);
Brzeziński (od n. miejscowości Brzeziny), wś Kobylino (1 rd.);
Chomątnik, wś Sanniki (1 rd.);
Cieśla (od ap. *cieśla* ‘rzemieślnik’), wś Leśniki (1 rd.);
Gębala, wś Sawino (1 rd.);
Jagielczyk (od ap. *jagła* ‘kasza jaglana’), wś Radule (1 rd.);
Łopieński (od n. miejscowości *Łopienie*), wś Łopuchowo (1 rd.);
Marcinowic (od im. *Marcin*), wsie: Radule (4 rd.), Sawino (2 rd.);
Miękisz (od ap. *miękisz*, np. ‘środek chleba’), wś Złotoryja (3 rd.);
Pogorzelski (od n. miejscowości *Pogorzel, Pogorzelce*), wś Jeżewo (2 rd.);
Skrzypek, wś Łopuchowo (3 rd.);
Szczęsny (od ap. *szczęśliwy*), wś Siekierki (1 rd.);
Żółto brzuch, wś Mazury (1 rd.).

Nazwiska od nazw grup etnicznych i narodowości:

Kaszuba, wś Radule (1 rd.);
Kozak, wś Jeżewo (1 rd.);
Lach, wś Broniszewo (2 rd.); Mazury (2 rd.); wś Sanniki (1 rd.);
Puł Lach, wś Mazury (2 rd.);

Lićwiak, wś Siekierki (1 rd.);
Litwinek, wś Wólka (1 rd.);
Łotwinowicz, wś Złotoryja (1 rd.);
Mazurek, wś Kobylino (1 rd.);
Rusin, wś Jeżewo (2 rd.); wś Mazury (1 rd.); wś Sanniki (1 rd.); wś Sawino (rd.);
wś Złotoryja (1 rd.);
Tatarzyn, wś Sawino (1 rd.);
Wołochowic (od n. os. *Wołoch* ‘członek ludności pasterskiej Karpat, pochodzenia romańskiego’), wś Radule (1 rd.);
Żyd, wś Pajewo (1 rd.);
Żydek, wś Broniszewo (1 rd.).

Ustalenie nacechowania etnicznego wielu antroponimów utworzonych od imion jest niemożliwe ze względu na te same imiona kanoniczne używane w językach wschodniosłowiańskich i w języku polskim. Gwarowy zapis tego typu imion i nazwisk pozwoliłby na ustalenie językowej przynależności antroponimów. Wiadomo jednak, że w zapisach Łukasza Górnickiego – miłośnika języka polskiego i świetnego stylisty – zapisane nazwy włościan: chłopów, ogrodników, młynarzy, kowali i rzadziej wójtów nie zawierały cech gwarowych.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

Skróty konwencjonalne

ap.	– <i>appellativum</i>	n.os.	– nazwa osobowa
brus.	– białoruski	pol.	– polski
cerk.	– cerkiewny	por.	– porównaj
hist.	– historyczny	prus.	– pruski
im.	– imię	rd.	– rodzina
k.	– karta	ros.	– rosyjski
lit.	– litewski	suf.	– sufiks
łot.	– łotewski	v	– <i>verso</i>
n.	– nazwa	wś	– wieś
nazw.	– nazwisko	zob.	– zobacz
n.m.	– nazwa miejscowości		

Źródła

БігВА – БІРЬЛА Мікалай В., 1966–1982, *Беларуская антрапанімія*, т. I–III, Навука і тэхніка, Мінск.

- KonEB – KONDRATIUK Michał, 1985, *Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego*, „Prace Sławistyczne”, nr 41, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Kuz-Sav – KUZAVINIS Kazys, SAVUKYNAS Bronys, 1971, *Lietuvių vardų etimologinis žodynas, Vardai ir žodžiai*, Mokslas, Vilnius.
- LPŽ – VANAGAS Aleksandras, MACIEJAUSKIENĖ Vitalija, RAZMUKAITĖ Marytė, 1985–1989, *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. I: A–K, t. II: L–Ž, Mokslas, Vilnius.
- LVKŽ – KUZAVINIS Kazys, SAVUKYNAS Bronys, 1987, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Mokslas, Vilnius.
- Szlap – SZLAPELIS Jurgio, 1940, *Słownik litewsko-polski, akcentowany*, wyd. drugie, Wilno.
- TrAP – TRAUTMANN Reinhard, 1925, *Die altpreussischen Personennamen*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- VanMP – VANAGAS Aleksandras, 1982, *Mūsų vardai ir pavardės*, Mokslas, Vilnius.
- ZinLA – ZINKEVIČIUS Zigmąs, 1977, *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*, Mokslas, Vilnius.

BIBLIOGRAFIA

- ABRAMOWICZ Zofia, CITKO Lilia, DACEWICZ Leonarda, 1997–1998, *Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV–XVII w.)*, t. I–II, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- BARANOWSKI Tadeusz, 1907, *Z dziejów feudalizmu na Podlasiu. Rajgrodzko-Goniądzkie „państwo” Radziwiłłów w pierwszej połowie XVI wieku*, „Przeгляд Historyczny”, t. IV, z. 1 i 2, s. 158–169.
- BUBAK Józef, 1986, *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Kraków.
- CITKO Lilia, 2001, *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- DWORAKOWSKI Stanisław, 1964, *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią*, cz. 1, *Zwyczaje doroczne i gospodarskie*, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok.
- FALK Knut-Olaf, 1963, *Ze studiów nad sławizacją litewskich nazw miejscowych i osobowych*, „Scando-Slavica”, t. IX, s. 87–103.

- JABLONOWSKI Aleksander, 1909, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VI: *Podlasie (Województwo)*, cz. II, Skład główny Gebethner i Wolff, Warszawa.
- JABLONOWSKI Aleksander, 1910, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VI: *Podlasie (Województwo)*, część III, Skład główny Gebethner i Wolff, Warszawa.
- KONDRATIUK Michał, 1985, *Baltijskije imena sobstvennyje v slavjanskoj jazykovej srede*, w: *XV. Internationaler Kongress für Namenforschung 13.–17. August 1984. Der Eigennamen in Sprache und Gesellschaft. V. Vorträge und Mitteilungen in der Sektion 4 – Eigennamen und Sprachkontakt*, Karl-Marx-Universität, Leipzig, s. 113–117.
- KONDRATIUK Michał, 1988, *O metodach slawizacji bałtyckich nazw geograficznych na pograniczu polsko-białoruskim i białorusko-litewskim*, w: *Z polskich studiów slawistycznych. Seria VII. Językoznawstwo. Prace na X Międzynarodowy Kongres Slawistów w Sofii. 14–22 IX 1988 r.*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 187–195.
- NALEPA Jerzy, 1981, *W sprawie siedzib Jaćwiegów*, „Rocznik Białostocki”, t. XIV, s. 118–119.
- OCHMAŃSKI Jerzy, 1981, *Litewska granica etniczna na wschodzie od epoki plemiennnej do XVI wieku*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Piscovaja kniga Grodnenskoj ekonomii s pribavlenijami*, 1882, cz. II, Izdannaja Vilenskoju Kommissieju dlja razbora drevnich aktov, Wilno.
- WIŚNIEWSKI Jerzy, 1977, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny, geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XI, s. 7–80.

Michał Kondratiuk, Alina Filinowicz

ETNICZNE I JĘZYKOWE ZRÓŻNICOWANIE OSADNICTWA
NA ZACHODNICH OBRZEŻACH WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO
NA PODSTAWIE SPISU WŁOŚCIAN W *INWENTARZU STAROSTWA
TYKOCIŃSKIEGO Z 1573 ROKU*

Streszczenie

W artykule przedstawiono zróżnicowany etnicznie i językowo proces osadnictwa zachodniej części dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, dziś województwa podlaskiego, obejmującego ziemie w ramionach rzeki Narwi i jej lewego dopływu – rzeki Śliny. Obszar ten był zasiedlany przez Słowian zachodnich i wschodnich oraz Litwinów. Podstawą opracowania jest rękopis

Inwentarza starostwa tykocińskiego z 1573 roku sporządzony przez Łukasza Górnickiego, starostę tykocińskiego, sekretarza, bibliotekarza i pisarza króla Zygmunta Augusta. Na podstawie analizy spisu włościan 18 wsi i folwarków tego starostwa pokazano udział poszczególnych grup etnicznych i językowych w zasiedleniu terenu. Najliczniej zasiedlili ten obszar Słowianie zachodni i wschodni, a w nieco mniejszym stopniu Litwini i Jaćwingowie. Magnaci i namiestnicy litewsko-ruscy podlegający Trokom – Glińscy, Radziwiłłowie i Gasztołdowie – przynosili do dóbr ziemskich i królewskich na Podlasiu Litwinów i Białorusinów ze swoich posiadłości na Litwie i nad Niemnem. Badania nad przynależnością językową i etniczną włościan oparto na analizie ortografii i etymologii antropimów.

ETHNIC AND LINGUISTIC DIFFERENCES IN SETTLEMENTS
ON THE WESTERN EDGE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA,
ON THE BASIS OF THE RECORD OF THE PEASANTRY
IN *THE TYKOCIN DISTRICT INVENTORY OF 1573*

Summary

This paper presents the differing ethnic and linguistic character of the settlements of the western part of the former Lithuanian Grand-Duchy, today the Podlaskie Voivodeship, occupying the land between the river Narew and its tributary, the Ślina. The area was settled by Eastern and Western Slavs as well as Lithuanians. The basis of this research is the manuscript *The Tykocin District Inventory of 1573*, collated by Łukasza Górnicki, Starost of Tykocin, secretary, librarian and scribe to King Zygmunt August. On the basis of analysis of the record of the peasantry in 18 villages and farms of that district, a breakdown of the ethnic and linguistic composition of the area is given. The largest group were the Eastern and Western Slavs, with slightly fewer Lithuanians and Yotvingians. The Lithuanian-Russian governors under the authority of Trakai – the Glińskis, the Radziwiłłs and the Gasztołds – brought Lithuanians and Belarusians from their possessions in Lithuania and on the river Neman to the land and royal properties of Podlasie. Research on the ethnicity and language of the peasants is based on an analysis of the orthography and etymologies of anthroponyms.